

BOTEZURI, CUNUNII ȘI ÎNMORMÂNTĂRI. ÎNSEMNĂRI MANUSCRISE ȘI INFORMAȚII TIPĂRITE DEZVĂLUIND PREZENȚA ARTIȘTILOR ÎN CETATEA TIMIȘOAREI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Miklósik Elena*

Cuvinte cheie: Cetate, registre, pictor, sculptor, botez, căsătorie, deces, Academie

Keywords: Fortress, Registers, painter, sculptor, Christening, wedding, burial, Academy

Christenings, weddings and burials. Manuscript records and printed information revealing the presence of artists in the fortified town of Timișoara in the first half of the 19th century
(Abstract)

The first half of the 19th century provided the areas from Banat with a certain degree of material prosperity, which could be closely pursued in the county's capital, Timișoara. Although it preserved a prevalent military character, the town also comprised numerous civilians (noblemen living in the town, clerks, traders, doctors, teachers etc.) who gradually secured the commodity market for the art products. The orders of this social class had drawn the artists of the time towards the Empire's eastern area, where they hoped to ensure their livelihood from their creation, which was paid more or less. Among these travelling artists – painters, drawers, gilders, engravers, stucco workers and, more seldom, sculptors – there had already been some who could be proud of their academic artistic training. Thus, K. Brocky, B. Schäffer, A. Faix, I. Neugass, N. Aleksić, J. Krämer or H. Dunajsky had graduated from the Art Academies of the great European centres (Vienna, Berlin, München). They were the ones who conducted the Central European art – even if only for a short period of time, as long as they worked here – towards the areas of Timiș county. Besides well-known artists, there were some other painters (J. Fiala, K. Daniel, S. Petrović, I. Vizkelety), living in the town, and specialised in local workshops, who contributed to the improvement of public preferences: they made portraits, frescoes, historical and religious paintings, guild flags or miniatures, they adorned the sleeping partners' churches and houses. Some of the works created by the artists in the first half of the century were preserved in family and museum collections. Another aspect of their presence in the town is certified by *Registers of births, marriages and burials (Civil registries)*, the *List of Citizens*, the private notes/records of the time or by the newspapers/weekly papers letting the eager public know about their specialized services. The confirmation of more documents allows us to outline a dynamic artistic life in the fortified town during the first half of the 19th century while emphasizing new data regarding the biography and creation of some of these artists.

La finele secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, odată cu dezvoltarea provinciilor aflate la marginea Imperiului austriac, a început să se creioneze o viață mai liniștită, mai prosperă, atât în orașele, cât și în târgurile din aceste zone. Chiar dacă în primele două decenii ale secolului al XIX-lea neliniștea produsă de războaiele napoleoniene – recrutările masive de soldați, ultima „răscoală nobiliară” din 1809 sau aducerea în „mare secret” a vistieriei imperiale în cetatea Timișoarei – a ajuns și în aceste părți, orașele și târgurile din regiune și-au continuat aproape netulburat viața de zi cu zi.

Producția agricolă, datorită în primul rând colonizării din deceniile anterioare (dar și diversificării culturilor), a crescut, breslele au asigurat mărfurile atât de căutate de negustorii sosiți din toată Europa Centrală și din părțile Orientului. Pe lângă nobili, stăpâni ai moșiilor din zonă, și-au făcut apariția și acei funcționari, avocați, ofițeri, comercianți și medici care pe parcursul carierei lor au reușit să acumuleze sume considerabile de bani sau averi semnificative. Unii dintre ei au reușit să își sporească aceste averi intrând în afaceri rentabile... deseori cu statul. Pentru a reuși să străbată în lumea nobililor, în mâinile cărora se afla puterea politică și, prin urmare, puterea decizională, atât de importantă în lumea afacerilor, ei au

* E-mail: ili_kem@yahoo.com

încercat să „se alinieze în sus”, să imite, să copieze mediul de existență, modul de viață al acestora. La început și-au ridicat case impunătoare în orașe, aidoma palatelor nobiliare, mai apoi au început să achiziționeze moșii, construind conace pe aceste pământuri, sfârșind prin a dobândi în urma diferitelor „merite” (prin căsătorii sau prin plata unor sume considerabile) până și diplome nobiliare. La începutul secolului al XIX-lea, pentru înzestrarea palatelor și a caselor domnești ale acestora, pe lângă meseriașii iscusiți, ajunși în Cetate, își ofereau serviciile și artiștii. Alături de meseriașii care au migrat în Banat dinspre vestul continentului – unde pătrunderea industrializării a amenințat afacerile lor manufacturiere – în zonă și-au făcut simțită prezența din ce în ce mai mulți creatori de frumos. La fel precum meseriașii, majoritatea acestora s-a stabilit în Cetate sau în noile suburbii ale acesteia, recent conturate cu caracter de oraș. Dacă pentru majoritatea artiștilor din această perioadă încă nu avem informații bogate legate de detaliile vieții lor de oameni așezați sau de peregrini și încă nu deținem destule detalii referitoare la activitatea lor specifică, pentru câțiva dintre ei găsim deja informații – uneori lacunare – în izvoarele istorice ale epocii. În cazul unora dintre ei s-au păstrat și operele create.

Continuând răsfoirea Registrelor de stare civilă¹ ale Cetății, putem descoperi prezența unor pictori sau sculptori care au pășit pentru un timp mai scurt sau pentru o perioadă mai îndelungată în interiorul zidurilor. Coroborând datele noastre cu alte surse arhivistice, unele publicate de iluștri cercetători din domeniu² sau cu reclamele ziarelor și hebdomadarelor din epocă și folosindu-ne de fondul muzeistic bogat, putem contura mai sigur – în câteva cazuri – activitatea lor desfășurată în zonele noastre.

Cercetând Registrele de cununii, de botezuri și de decese întâlnim artiști, majoritatea pictori și câțiva sculptori, care s-au perindat ori s-au așezat în capitala Banatului în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, aflăm că la 13 mai 1806 s-a căsătorit în Cetate pictorul **Josephus Volk** cu tânăra

Anna Müller³. Volk este menționat în această calitate de actele de stare civilă. Pesemne că artistul a intenționat să își construiască un viitor în oraș pentru că, la puțin timp după cununie, a optat pentru obținerea calității de cetățean al acestuia, ceea ce a și reușit la data de 11 mai 1807. *Nomenclatorul cetățenilor* oferă câteva date în plus referitoare la persoana lui: este un „domn” (probabil un tânăr mai bine situat, ori posibil cu studii academice) născut în Freiburg im Breisgau, de religie catolică și are 33 de ani⁴. Ulterior însă nu avem date legate de prezența sa în oraș.

La fel de puțin cunoaștem și despre pictorul **Joannes Lentaczkj/Lendartzky**, pomenit prima dată în 20 decembrie 1813 în Registrele de cununii, menționat cu domiciliul în suburbia Fabric⁵. Posibil să se fi mutat ulterior în Cetate, deoarece în 1837, la decesul soției sale, Theresia, domiciliată în fortăreață, în dreptul acesteia în Registru s-a completat că ea fusese văduva pictorului⁶. Date foarte sumare s-au notat în Registre și în cazul nesăbuitului pictor tânăr, de 20 ani, **Michael Pischorner**, o calfă venită de la Pesta, care – în 27 iulie 1821 – s-a înecat (*aquis suffocatus est*) la Timișoara și a fost înmormântat în cimitirul comunal⁷. În localitate și-a găsit sfârșitul la 3 iulie 1827 și un tânăr artist vienez, pictorul **Franciscus Dentzel**, de doar 23 ani, care a fost înmormântat în același cimitir⁸.

De profesie pictor a fost și **Eduardus Mülbach** pe care îl întâlnim pomenit de trei ori în Registre. Trebuie să fi fost un localnic relativ tânăr la 13 martie 1836, când, la înmormântarea băiețelului său, de doar un an jumătate, s-a notat despre el că este un locuitor al orașului⁹. Peste trei ani, chiar în ziua de Crăciun, actele i-au consemnat decesul unei fiice, care s-a născut cu numai câteva săptămâni mai devreme¹⁰. Nu cunoaștem alte date legate de acest artist, care pare-se că a locuit mai mult timp în Cetate. Peste șapte decenii mai apare un Mülbach (Ferdinand) în Registre¹¹, un meșter pietrar; până în prezent însă nu am descoperit vreo legătură între personajele care au purtat același nume de familie (relativ frecvent).

³ Cetate R. 9, f. 109 verso.

⁴ *Nomenclator*, anul 1807, litera V; Berkeszi 1909, 26.

⁵ Cetate R. 9, f. 129.

⁶ Cetate R. 12, f. 19. Scrierea numelor cu rezonanță străină deseori diferă, celelalte date ale persoanelor sunt identice.

⁷ Cetate R. 10, f. 145.

⁸ Cetate R. 10, f. 175; Petri 1992, col. 309, presupune (fără indicarea vreunei surse) că ar fi ajuns la Timișoara în jurul anului 1820.

⁹ Cetate R. 12, f. 30.

¹⁰ Cetate R. 12, f. 39.

¹¹ Cetate R. 15, f. 249 verso.

¹ Mă refer în mare parte la consultarea Registrelor de stare civilă ale Parohiei romano-catolice din Timișoara-Cetate; în puține cazuri le-am utilizat și pe cele din Timișoara-Iosefin, Timișoara-Fabric și doar în câteva cazuri, pe cel al Parohiei luterane-reformate din Cetate. În continuare, pentru aceste registre se va folosi abrevierea R., urmată de nr. respectivului registru și nr. filei.

² Ex. Samuel M. Hetzel, Felix Milleker, Berkeszi István etc. au avut șansa să consulte până la începutul secolului XX fondul arhivistic timișorean mai bogat, nedecimat de evenimentele Primului război mondial.

Doar o singură notă din documentul de naștere atestă prezența (posibil trecătoare) în zonă a pictorului **Andreas Veilinger**. El a fost părinte de botez pentru fetița unei servitoare necăsătorite, venită din Biserica Albă. Cazuri de acest gen sunt frecvent întâlnite în epocă, deseori nașii sunt acele persoane care le-au angajat pe tinerele fără sprijin, sosite din zonele din preajma orașelor să servească, devenite apoi mame singure, fără ca tatăl să-și recunoască copilul „din flori”. Însă sunt și numeroase cazuri când (deseori după un timp îndelungat) bărbații revin asupra deciziilor inițiale, își recunosc copiii, iar rubricile din Registre referitoare la părinți se completează cu noi date. O informație de acest gen avem pentru data de 10 aprilie 1842, când a primit botezul copilul nelegitim (dar recunoscut) al pictorului **Theodorus Alconiere** (Nagymarton, 1797/1798 – Viena, 1857), conceput cu o servitoare din Viena, care își declarase domiciliul la Timișoara și care l-a întâlnit pe cunoscutul artist probabil în timpul peregrinărilor sale pe aceste meleaguri. Se știe că Alconiere (născut Hermann Cohn), după ce și-a schimbat numele și a trecut la religia catolică, prin anul 1830, a întreprins o lungă călătorie în Italia, unde a ajuns pictor de curte al ducelui de Lucca și a revenit la Pesta după o perioadă de aproximativ 13 ani. După titulatura sa complexă (declarată la oficierea botezului)¹², putem presupune că acesta a poposit în Cetate, deși biografia lui nu menționează secvența timișoreană din călătoria sa. Copilul a decedat după o lună, însă de data aceasta în Registru nu s-a mai acordat atât de mare atenție numelui și titulaturii pictorului¹³. Cariera tristă a artistului – bun portretist, pictor de scene de gen, caricaturist și iscusit gravor – a continuat la Pesta și a luat sfârșit la Viena.

În anul semnalării în Cetate a acestui pictor peregrin, un alt copil nelegitim (recunoscut de tatăl său la naștere), ajuns deja la maturitate, a făcut carieră departe de locurile sale de baștină. La 22 mai 1807 a văzut lumina în Cetate **Carolus Brocky**¹⁴, fiul nelegitim (*spurius*) al peruchierului vienez Carolus Brocky și al Catharinei Paulovics/Paulovits¹⁵. Carolus senior (*Perügenmacher*) a

devenit cetățean al orașului Timișoara în 4 ianuarie 1813, fiind încă necăsătorit¹⁶. După decesul prematur al mamei, a luat cu el băiețelul și câțiva ani au cutreierat împreună ținutul alături de trupa de teatru pe care o deservise. Apoi, băiatul a frecventat Școala Normală din Timișoara, unde talentul său a fost descoperit foarte devreme de profesorul său de desen, Johann Schütz și de unde, susținut de bine situatul morar-brutar Franz Weldin – care pe linie maternă a fost rudă cu mama tânărului – a reușit să plece la Academia de Arte din Viena¹⁷. A atins apogeul carierei sale la Londra, unde a și decedat în 1855. Legăturile sale cu familia binefăcătorului său au rămas documentate prin două superbe portrete-bust, lucrate în stil biedermeier, la revenirea sa în Timișoara în anul 1833: imaginea lui Franz Weldin și a frumoasei sale soții, Barbara Friedrich – opere cu care azi se poate mândri Muzeul de Artă din Timișoara. Picturile au fost expuse la Academie în 1834¹⁸. Nu se cunoaște sigur dacă tot la Timișoara a terminat (sau au fost aduse aici ulterior) alte două tablouri pândant, la fel de strălucitoare, aproximativ din aceeași perioadă, reprezentând membrii familiei Eisenstädter¹⁹, aflate azi într-o colecție particulară din oraș.

Cu ocazia unei perioade petrecute la rude la Vârșeț, încă în copilărie, Brocky a făcut cunoștință cu un alt artist bănățean, cu talentatul pictor și litograf **Gábor Melegh** (Vârșeț, 1801 – Viena, 1832²⁰), dispărut prea devreme din peisajul artiștilor bănățeni. Acesta, deja la vârsta de 19 ani, a deschis un atelier în orașul natal, unde probabil l-a îndrumat în desen (posibil și în tehnica picturii în ulei) pe Brocky. Mai târziu, în anul 1829, a venit la Timișoara să obțină pe cale judecătorească de la tutorele său banii dispăruți din moștenirea sa. Apelând la ajutorul casierului-șef al orașului, istoricul István Bogma, cu ocazia șederii sale în Cetate, a realizat în acuarelă, atât portretul acestuia, cât și pe

Catharina Paulovics, decedată; Petri 1992, col. 224–226: confundă numele ei, o citează ca mamă pe mătușa artistului, Elisabetha, căsătorită Gindl (o actriță prin 1811–1812 în Timișoara).

¹⁶ Documentele consemnează căsătoria *capillamentarius*-ului holtei Carolus Proki [Sic!] cu *nobilis hungara* Maria Papp abia la 27 ianuarie 1817. Cetate, R. 9, f. 136.

¹⁷ Szögi 1994, 202 (poz. 6268: *Brocki Karl, 14 [ani], Temeswar*).

¹⁸ Lajta 1955, 15.

¹⁹ Portretele care redau personajele jumătate de figură (bănuim că ar fi afaceristul Simon Eisenstädter de Buziaș și soția sa, Ernestine Guttmann) sunt produse tot la mijlocul anilor '30 ca și cele ale familiei Weldin.

²⁰ O presupunere greșită a lui Berkeszi (cum că s-ar fi înecat în mare la Triest în 1835) a fost preluată și perpetuată mult timp de istoricii de artă (Berkeszi 1909, 56).

¹² Cetate, R. 11, f. 224 verso: “Parentum: *Franc[iscus] Sales[ianus] Theodorus Alconiere pictor aulic[us]. Sereniss[imae] Ducis Luccae*.” Preotul a mai completat cu: “*Pictor peregrinans lucr[us] quegratia hic tom morans – locus Viennae habitans*”. A adăugat și faptul că ambii părinți au dorit să fie consemnați în acte.

¹³ Cetate, R. 12, f. 71 verso: „*Franciscus Theodor Alconiere pictor*”.

¹⁴ Cetate, R. 7, f. 307 verso.

¹⁵ Berkeszi 1909, 56: citează corect numele mamei,

cel al soției sale²¹. În același an s-au născut și miniaturile care redau trăsăturile prim-pretorului Antal Dessewffy și ale Susanei Koppauer-Dessewffy, cei care, de asemenea, l-au susținut pe parcursul procesului. Lucrările de dimensiuni modeste, redată în ulei pe suport de lemn, pot fi admirate în pinacoteca Muzeului de Artă din Timișoara²².

Din Registrul de căsătorii al suburbiei Iosefin ne parvine o altă mențiune scurtă, referitoare la un pictor din Arad, care la 2 mai 1830 a încheiat aici o căsătorie cu o localnică²³. Documentele anunță cununia „domnului pictor academic” **Josephus Girsik** din Arad (Arad, 1804 – Pesta, după 1857) cu domnișoara Theresia Fischl, dintr-o aleasă familie de patricieni. Numitul *dominus pictor academicus* a frecventat într-adevăr cursurile Academiei de Arte din Viena (secția de artă în 1826 și secția pentru pictură istorică în anul următor)²⁴, figurând în actele institutului cu locul de naștere Arad. Aici a revenit după terminarea studiilor (vizitând frecvent și Pesta) și aici a lucrat cea mai mare parte a elegantelor sale portrete feminine pline de farmec, precum și unele imagini de copii în atât de îndrăgitul stil Biedermeier al secolului al XIX-lea. În afara de momentul căsătoriei, nu am reușit să depistăm alte legături ale sale cu Timișoara²⁵.

La fel de puține informații obținem și în privința prezenței lui **Johann Brausch**, numit *pictor et renovator imaginum*, cel care a îndeplinit rolul de martor la cununia unui *rusticus* în 10 februarie 1835²⁶. Deși numele nu-l mai regăsim în acte, artistul nu pare să fi fost foarte tânăr, el fusese amintit deja prin anii 1820 printre cunoscuții pictori-restauratori din Pesta²⁷. În preajma anilor '20 a restaurat două portrete de mari dimensiuni din secolul al XVIII-lea ale unor membri ai familiei Esterházy (János și Ferenc)²⁸ și a lăsat pe versoul

pânzelor acestora o etichetă cu adresa lui din Pesta pentru a fi contactat. Nu este exclus să fi călătorit la Timișoara pentru o comandă similară, particulară sau oficială (de ex. în primele decenii ale secolului al XIX-lea au fost restaurate și câteva portrete oficiale ale Casei comitatului Timiș).

Urmărind firul informațiilor din documente, observăm un număr considerabil de pictori stabiliți în Cetate, deși nu putem documenta îndeletnicirile lor cu opere în cazul tuturor. În schimb, după deceniul trei al secolului un număr relativ mare de artiști cunoscuți, sosiți din alte regiuni, ne-au lăsat câteva lucrări care atestă trecerea lor prin oraș. Astfel, mai multe surse²⁹ afirmă prezența scurtă în oraș, în anul 1832, a pictorului (și zugravului) **Szikora Döme/György** jun. (? , 1788 – Makó, 1862). A învățat meserie de la tatăl său³⁰, un pictor de fresce, decoruri pentru teatru, dar și auritor, membru al breslei din Eger. Fiul însă a optat, la început, pentru cariera didactică. Totuși, și acestuia i-au fost comandate diferite lucrări din domeniu, în special executarea unor fresce³¹ și a unor portrete. Este posibil ca încă la Makó pictorul să se fi cunoscut cu inginerul comitatului (*geometra comitatensi*) Böjtös Imre (Szentes, 1796 – Timișoara, 1842), care prin 1823 s-a mutat la Timișoara. El l-a invitat pe pictor să-i decoreze pereții casei din suburbia Iosefin cu scene istorice. Artistul a făcut față cu bine acestei provocări așternând pe pereți două scene ample din istoria națională maghiară (*Bătălia de la Catalaunum* și *Ieșirea sau atacul asupra turcilor al lui Zrínyi Miklós la Szigetvár*) și două peisaje-catastrofă, emoționante, atât de agreate în epocă (*Trăsnetul și Erupția Vezuviului*). Decorurile amplasate în colțurile sălii (vulturul, pasărea totemică a triburilor maghiare) și în centrul ei (acvila romană) au avut rolul de-a completa scenele cu accente legendaro-dramatice. Apetitul pentru redarea vulcanului, din craterul căruia țâșnesc limbi de foc purpurii spre cerul nopții, a fost alimentat în prima parte a secolului de artiștii care au copiat seria de „erupții” pictate de renumitul Michael Wutky (1739–1822), profesor al Academiei de Artă din Viena³². Picturile, cu

²¹ În 1904 Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie a comandat portretul istoricului István Bogma de Nebojsza (în ulei pe pânză) după această acuarelă. În 1909 lucrările se mai aflau în proprietatea familiei Bogma. Vezi și Berkeszi 1909, 53, 57. Bănuim că un alt portret al lui I. Bogma, de dimensiuni mai mari, realizat anterior în ulei pe pânză, descoperit la Vârșet de F. Milleker și donat muzeului timișorean ar fi tot opera lui Meleg. Starea de degradare a lucrării îngreunează foarte mult stabilirea autorului.

²² Nr. inv. PMT 143 și 144. Miklósik 2003, 146–149.

²³ Timișoara-Iosefin, R. 2, f. 82.

²⁴ Szögi 1994, 203, 204.

²⁵ Câteva dintre portretele sale se află în colecția Galeriei Naționale Maghiare, dar în ultimul timp exemplare frumoase apar și în renumite licitații europene.

²⁶ Cetate, R. 9, f. 173.

²⁷ Jajczay 1941, 9.

²⁸ Portretele, care azi aparțin colecției Magyar Történeti Képcsarnok (Galeria Istorică Maghiară), sunt publicate pe

Internet cu fișa lor completă, având menționată și eticheta artistului „renovator”.

²⁹ Printre care cel mai amplu relatează Berkeszi 1909, 95.

³⁰ Szikora György (Eger, 1751–1806). În mod greșit, prenumele acestuia este asociat deseori cu cel al fiului.

³¹ Printre altele, el a lucrat decorul mai multor biserici (la Makó, Orosháza, Bánfalva, Békéssámson) și a ornamentat cu fresce reședința episcopală de la Makó și sălile Casei comitatului din aceeași localitate.

³² În anul 1799 pictorul M. Wutky l-a însoțit pe vulcanologul Sir William Hamilton în Italia și a fost martorul unei

evidente accente romantice, păstrate până în zilele noastre în fosta casă parohială din cartierul Iosefin, poartă semnătura autorului: *Festette Szikora Döme Makórol 1832* [le-a pictat Sz. D. din Makó]. Chiar dacă proporțiile corpurilor umane și colorația unori foarte stridentă trădează mâna unui amator, merită apreciat curajul artistului care s-a încumetat să redea aceste tablouri complexe, cu perspective cvasi-corecte, cu fundaluri de peisaje romantice, plăcute. Posibil, ca mulți alți artiști din epocă, să fi folosit caiete-modele sau schițe proprii făcute după operele unor artiști cunoscuți³³. Abordarea temelor alese dovedesc frecventarea de către artist a unor colecții de opere renumite în epocă. Preferința pentru decorarea pereților din casele domnești cu picturi/fresce s-a menținut până la finele secolului al XIX-lea.

În anul 1833, după alții în 1838, la cererea Magistratului din Szeged, a pictat portretul episcopului de Cenad, Kőszeghy László (Szeged, 1745 – Timișoara, 1829), pentru Sala de consiliu a orașului Szeged³⁴. Bănuim că un portret nesemnlat (mult timp neidentificat) al episcopului, o copie de autor al celui de mai sus, aflat în colecția Muzeului de Artă Timișoara³⁵, provine tot din atelierul lui Szikora Döme.

De prin anii '20 ai secolului XIX, a fost cunoscut în Timișoara pentru desenele sale modeste – și pentru abilitatea cu care picta la comandă blazoane nobiliare și diplome de felicitare cu note comice – funcționarul din administrația militară **János Fiala/Fialla** (Radisch, Moravia, 1795 – Timișoara, 1849)³⁶. Puținele informații legate de activitatea sa provin din memoriile fiului său³⁷, inginerul militar revoluționar, aghiotant al generalului Jozef Bem, János Fiala junior (Timișoara, 1822 – San Francisco, 8 dec. 1911). Fiala senior,

erupții vulcanice puternice. Schițele sale de la fața locului au fost transpuse ulterior pe pânze, care la rândul lor au fost „reproduse” de foarte mulți studenți, atrăgând atenția altor pictori asupra temei fascinante; după erupțiile din 1822, 1834, 1863 foarte multe astfel de picturi au invadat Europa Centrală.

³³ Scena istorică având ca personaj principal pe eroicul căpitan Zrínyi, posibil să fi fost inspirată de monumentala lucrare a lui Peter Kraft senior (1780–1856), care a luat naștere în urma unei comenzi a Curții și care a fost foarte repede asociată cu sentimentul patriotic maghiar.

³⁴ Reizner 1899–1900, 406; Szelesi 1972–1973, 26.

³⁵ Autor necunoscut, *Portretul unui episcop*, ulei/pânză, 71 × 57 cm, nr. inv. PMT 446, achiziție (?) 1917.

³⁶ Cetate, R. 12, f. 168.

³⁷ Ács Tivadar, *Fiala János emlékiratai + Árvay László naplója* [Memoriile lui Fiala J. + Jurnalul lui Árvay L.], Internet, <https://terebess.hu/keletkultinfo/fiala1.html> (accesat în iulie 2017).

stabilit înainte de anul 1819 în Timișoara, după căsătoria sa cu Elisabeta Graef, nepoata renumitului constructor de orgi Welden, apare în Registrele de nașteri ale suburbiei Iosefin din anul 1820, cu ocazia nașterii fiicei sale³⁸; ulterior însă și-a mutat domiciliul în Cetate. Conform mărturiei fiului, care descrie ilustra sa familie, tatăl „*a fost deosebit de versat în limbile latină, greacă, slavă, germană și maghiară, ceea ce ne dovedesc și articolele de ziar referitoare la el ce ni s-au păstrat, a fost maestru în executarea diplomelor nobiliare, un excelent cunoscător al heraldicii*”³⁹. Talentul său înăscut posibil să fi fost dezvoltat în școlile absolvite, unde în această perioadă de timp desenul se afla printre disciplinele obligatorii. Mărturiile ale activității sale se regăsesc și în *Regulamentul de Comportare al Gărzii Călare a cetățenilor din Timișoara*, din anul 1822, păstrat în colecția Muzeului Național al Banatului⁴⁰. Ilustrațiile – figura gornistului, ofițerul gărzii, gardistul, semnate și datate de J. Fiala – au apărut în studiul publicat de Kakucs Lajos despre gărzile civile timișorene⁴¹. Punerea în pagină a silueteilor călare, plasate în peisaje liniștite, proporțiile și racursiurile corect realizate, sugerarea mișcării, redarea figurilor umane în uniforme lor caracteristice dovedesc priceperea acestui artist amator atât de apreciat în epocă.

În peisajul artistic timișorean din acele vremuri, începând din anul 1836 și până în 1854 și-a făcut prezența și un (?) alt personaj, purtând același nume de familie (foarte frecvent în zonă în vremea respectivă): Fiala/Fialla⁴². S-au păstrat, atât în colecții particulare, cât și în cele publice, numeroase portrete semnate **Ant[on] Fiala** sau doar **A. Fialla**. Nu doar forma numelui, dar și caligrafia aplicată pe lucrări diferă, la un studiu atent putem deosebi și stilul artistic aparte al celor doi artiști. Pe când portretistul Anton Fiala⁴³ prezintă toate argumentele artistice care ne indică o tipică, dar bună pregătire academică vieneză în domeniul picturii

³⁸ Iosefin, R. 1, f. 190.

³⁹ Ács Tivadar, *Fiala János emlékiratai + Árvay László naplója* [Memoriile lui Fiala J. + Jurnalul lui Árvay L.], Internet, <https://terebess.hu/keletkultinfo/fiala1.html> (accesat în iulie 2017).

⁴⁰ MNB, Colecția Istorie, nr. inv. 20.802.

⁴¹ Kakucs 2014, 380.

⁴² Berkeszi 1909, 68–70.

⁴³ Posibil și pictor de scene istorice (vezi Popică 2008, f. nr. p. emblematica lucrare *Bătălia de la Feldioara*), dar și de imagini religioase. Conform unei monografii, bănuim că el a fost acel artist „arădean” care a executat și cele două picturi de altar pentru biserica romano-catolică din Kevermes (Sf. Rozalia și Sf. Vendelin) în anul 1835. Nu se cunoaște soarta acestor lucrări, posibil distruse odată cu ruinarea primei biserici în 1847. Vezi Pelle 2003, 38.

portretelor (de ulei pe pânză, de mari dimensiuni), semnatarul portretelor, miniaturilor, peisajelor și coperților, A. Fialla, rămâne oarecum în urma acestuia. Deși preferat de personalități ale claselor superioare bănățene, episcopi, rabini, familii timișorene renumite⁴⁴, care i-au comandat numeroase portrete, mai îndrăzneț, el a atacat și alte teme – peisaje, naturi statice, compoziții – lucrate în diferite tehnici (desen peniță, ulei pe pânză, guașă pe pergament, excelând în acuarelă). Prospețimea portretelor sale îl distanțează de pedanteria seacă a lui Anton Fiala. Însă stângăcia lui evidentă la realizarea lucrărilor, redată mai degrabă cu ajutorul desenului și mai puțin prin mânuirea penelului, „ajutată” deseori de tehnica de fotograf, rămâne evidentă. Totuși, comparând cunoscutele lucrări din diferite colecții, nu recunoaștem nicicum stilul acestui artist în cele cinci peisaje citadine timișorene publicate la *Concluziile cărții Baroc în Banat*⁴⁵. Ele sunt nesemnate (ceea ce nu caracterizează pictorul invocat), mult mai primitive, ignorând perspectiva corectă; este posibil ca ele să provină de la un artist amator mult mai puțin inițiat în domeniu decât pictorul peregrin A. Fialla. În ciuda străduințelor mai multor istorici de artă⁴⁶ biografiile celor două figuri enigmatice încă nu s-au putut contura în mod decisiv. Lexicoanele și lucrările mai nou publicate, pornind de la o pardonabilă eroare a lui I. Berkeszi, accentuată de A. P. Petri⁴⁷, au preluat date de naștere greșite, au contopit figurile și creația celor doi artiști. În ultimele decenii însă (în muzee, în colecții particulare, la licitații etc.) au apărut și alte câteva opere care ajută la conturarea *oeuvre*-ului fiecărui artist. Revista *Banater Telegraph*, nr. 25 din 1851, a semnalat atelierul celui de-al doilea pictor funcționând în Cetate în acel an.

La 11 august 1844 s-a consemnat în Registre decesul băiețelului unui alt artist, al lui **Andreas Kortsak**⁴⁸. Acesta se pare că fusese un personaj cunoscut pentru cel care a completat rubrica, deoarece îl numește zugrav de portrete (*pictor imaginum*) provenit din suburbie (*Vetero Allodie*), însă

domiciliat deja în Cetate. În continuare însă se pierde urma artistului.

Registrul de cununii al parohiei romano-catolice din Cetate menționează la data de 4 martie 1837 căsătoria unui *pictor civilis*, de 28 de ani, de rit greco-oriental, cu o tânără catolică, fiica unui ofițer, născută la Verona. Este vorba de căsătoria Mariei Sztankich, încheiată cu talentatul artist de origine sârbă, **Nicolaus Alexits** (Nikola Aleksić, Stari Bečej, 1808 – Arad, 1873)⁴⁹, a cărui activitate și-a pus amprenta timp de aproape jumătate de secol asupra Banatului istoric. A studiat pictura la Viena⁵⁰ și a petrecut un timp în Italia, unde a fost influențat de pictorii nazareeni. A revenit la Novi Sad, apoi la Timișoara, ulterior stabilindu-se la Arad. Aleksić, foarte bun portretist, în timpul șederii sale la Timișoara, deja în 1836, a realizat portretul episcopului ortodox sârb Maksim Manojlović și a obținut mai multe comenzi, în special din partea Episcopiei Sârbe de Timișoara. Conform unei informații din anul 1908 a nepotului său: „a lucrat enorm de mult însă activitatea sa de pictor, în care a excelat îndeosebi în domeniul portretisticii, până în prezent nu l-a apreciat nimeni după merite”⁵¹. Descendentul – și el pictor – a amintit faptul că Nikola Aleksić a așternut pe pânză și portretul generalului baron Anton Scudier, care ulterior ar fi servit ca model pentru sculptura acestuia, ridicată în parcul care i-a purtat numele. Deoarece nu a reușit să obțină comanda pentru pictarea noului iconostas al Catedralei sârbe din Timișoara, a căutat oferte în orașul Arad, unde s-a și stabilit. Aici a realizat, printre altele, minunata pictură murală a bisericii sârbe din localitate, numeroase portrete și câteva frumoase steaguri ale plugarilor⁵². Prezența sa ulterioară la Timișoara a fost semnalată de mai multe ori de ziarele care au publicat lista persoanelor importante aflate în trecere prin Cetate⁵³.

Un confrate de-al său, pictorul **Sava Petrović** (Izvin?, 1794 – Timișoara, 1857), a locuit aproape

⁴⁴ A realizat portretul episcopului de Cenad Josephus Lonovics în 1836 și în 1840, al bogatului evreu spaniol timișorean Derera, al rectorului Seminarului catolic Joseph Koppold (artist amator și el, învățăcel al pictorului), ai unor ofițeri timișoreni, portretele pandant în miniatură ale tinerei familii Bielitzky, portretul figură întreagă al baronului Ervin Hiller în copilărie etc.

⁴⁵ Vărtaciu-Medeleț 2015, 411–412.

⁴⁶ Klein 2005, nr. 1, 22–39 preluat de Radu Popică, în 2008, f. nr. p. (cu trimiteri la activitatea pictorului într-o perioadă mult mai restrânsă: 1845–1860); Popică 2015, 40.

⁴⁷ Petri 1992, col. 449.

⁴⁸ Cetate, R. 2, f. 99.

⁴⁹ Cetate, R. 9, f. 180. Se menționează: *originis: Kikindensis in Comit[at]us Torunthal*, însă *hic habitans*.

⁵⁰ Szögi 1994, 204 (la poziția 6373: *Aleksitsch (Alexitsch) Nicolaus*, [înscriș în] 1828, 1829, [la secția] *Art*, [născut la] *Neusatz*, [vârsta] 20, [de religie] g.orient., [tatăl] *Schneider* [croitor]).

⁵¹ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale Române (DJTANR), fond 299 *Societatea de Istorie și Arheologie*; dos. 14 (anii 1909–1910, Scrisori către Berkeszi), *Scrisoarea lui Ivan Aleksić către Berkeszi*, f. 18–21.

⁵² Costescu 1979, 818: descrie două astfel de steaguri; cel din 1851 reprezintă o scenă de gen cu țărani muncind la câmp, are ca fundal tocmai orașul Arad și biserica menționată.

⁵³ *Temesvarer Zeitung*, 1853, nr. 163 îl pomenește ca locuind la hanul „La cei șapte prinți electori”.

toată viața în oraș; la început în suburbia Fabric, mai apoi în Cetate. A obținut dreptul de cetățenie în 1815⁵⁴ și a servit publicul doritor cu picturile sale mai modeste care s-au cizelat în decursul anilor. Posibil să fi învățat de la artiștii academici din zonă, nu deținem dovezi legate de studiile sale efectuate în cadrul vreunei academii. Totuși, o clientelă provenită din straturile sociale mai importante ale vremii a apreciat talentul său. Astfel, încă în 1815, foarte tânărul artist a realizat portretul „academic” al consilierului orășenesc Franciscus Mayer, în 1817 portretele pandant ale unei perechi necunoscute de nobili sârbi⁵⁵. În 1819 a pictat iconostasul bisericii sârbe din Mehala, apoi a lucrat fresce și pictură de iconostas în alte biserici din regiune, a executat comenzi de portrete (familiale și oficiale) de dimensiuni mari sau miniaturale, cu precădere pentru burghezia sârbă a orașului și pentru înalții prelați, a restaurat picturile vechi ale colecției Catedralei Ortodoxe Sârbe din Timișoara⁵⁶. În Registrul de decese s-a notat în data de 16 aprilie 1846 trecerea în neființă a Mariei Petrovits, soția pictorului (*Sabbae Petrovits Civis et Selecta Communit. membra*) din capitala Banatului⁵⁷.

Numele artistului îl reîntâlnim cu ocazia publicării unei știri în ziar⁵⁸, legată de călătoria în Orient a unuia dintre fiii săi, **Pavel Petrović** (Timișoara, 1818 – Roma, 1887), devenit pictor⁵⁹, unde se afirmă că acesta i-a trimis tatălui său, „cunoscutul pictor local”, diferite obiecte exotice colecționate în deplasările sale, iar el a obținut un succes remarcabil la o expoziție personală deschisă la Paris.

Tot prin săptămânalul local au fost înștiințați locuitorii urbei că un alt apreciat artist de aici, [*Konstantin*] **Daniel** (Lugoj, 1802 – Becicherecul Mare, 1873)⁶⁰, care în 1837 a decorat cu „picturile sale istorice” Catedrala Episcopiei Sârbe din

Timișoara⁶¹, plănuia să pornească anul următor într-o călătorie de studii în Italia. Acest personaj, care a parcurs o excepțională carieră artistică în Banatul istoric, a locuit câțiva ani în orașul de pe Bega, unde probabil a început să studieze cu pictorul Ignatz Georg Nesselthaler. Micile știri ale revistelor vremii mai elucidează întrucâtva unele aspecte ale vieții lui Daniel, care de-a lungul vieții sale a încercat să mențină secretul în privința pregătirii sale artistice.

Urmărind publicațiile de la mijlocul anilor '40 întâlnim diverse informații referitoare la viața artistică din zona Banatului. Astfel, în 2 ianuarie 1845 *Temesvarer Wochenblatt* a publicat o rectificare privind paternitatea tabloului *Botezul regelui Sfântul Ștefan*, expus în Domul catolic din Timișoara. Pictorul Schäffer Béla, care și el a petrecut câțiva ani în oraș, a atras atenția redacției că nu el este autorul acestuia, ci **Andreas Faix**, un alt artist stabilit în oraș încă dinainte de anul 1843. Faix, născut în 1794 sau 1795 la Lőcse (azi Levoča, în Slovacia), a studiat la Academia de Artă din Viena⁶², iar după terminarea școlii și-a câștigat existența ca portretist călătorind pe teritoriul Ungariei. Sosit în oraș, prin reclamele publicate în săptămânal, și-a oferit serviciile de pictor celor care doreau tablouri istorice, portrete sau diferite steaguri pictate. La botezul băiețelului său, a fost trecut în Registre ca *tinctor* (vopsitor) însurat, fiind soțul nobilei Charlotte/Carolina Povolny⁶³. O notă tristă a documentelor a consemnat însă, la scurt timp, decesul *pictorului* de 46 de ani (?) în 19 februarie 1846, în urma unei boli grave a coloanei vertebrale⁶⁴, fără să se fi păstrat în urma lui în Cetate vreo lucrare cunoscută.

De o carieră mult mai evidentă, presărată cu succese, a avut parte amintitul artist **Schäffer Adalbert/Béla** (Carei, 1815 – Düsseldorf, 1871). Curând după terminarea studiilor a poposit și el între zidurile Timișoarei. La 29 octombrie 1844 aici a luat-o de soție pe tânăra văduvă, Karolina Händl, membra vechii familii aristocratice Diemer⁶⁵. Pesemne că unchiul său, moșierul Ferenc Schäffer din Cenei, martor la cununie, a avut vreo legătură cu realizarea acestei alianțe. Pictorul academic a

⁵⁴ *Nomenclatorul*, litera P: „Petrovics Szava von Iszvin gebürtig Gr.N.U, Mahler, Bürger geworden den 2 Decemb. 1815”.

⁵⁵ Textul operat în chirilice pe întregul verso al pânzelor reflectă mândria artistului care le-a realizat, deși tehnica neadevărată a unui începător nu a asigurat o bună stare de conservare în timp pentru aceste picturi. Nr. inv. 1561 și 1562.

⁵⁶ Berkeszi 1909, 12; Уметничко 1991, 50–51; Bugarski-Stepanov 2010, 83, 136, 160, 182.

⁵⁷ Cetate, R. 12, f. 116 verso.

⁵⁸ *Temesvarer Wochenblatt*, 1847, nr. 36.

⁵⁹ Szögi 1994, 207. Vezi și Marković 2015. Îi mulțumesc dr. Nicoleta Demian pentru semnarea apariției acestei monografii, care lămurește foarte multe aspecte legate de pictor.

⁶⁰ *Temesvarer Wochenblatt*, 1845, nr. 49: „Unser trefflicher Maler, Herr Daniel, derselbe, der die griechische Domkirche in Temesvar mit seinen herrlichen historischen Bildern schmückte...”

⁶¹ *Temesvarer Wochenblatt*, 1841, nr. 45, lauda iconostasul: „o expoziție de 52 de tablouri ale unui pictor”.

⁶² Szögi 1994, 21. În registrul Academiei este greșit indicat locul de naștere Pesta.

⁶³ Cetate, R. 14, f. 15 verso, la 1 februarie 1846.

⁶⁴ Cetate, R. 12, f. 114 verso, menționează cauza morții: *tabes dorsalis*. Éber 1935, 301 și Zádor-Genthon 1966, 11, aproximează data morții sale în jurul anului 1850.

⁶⁵ Cetate, R. 9, f. 217: se menționează că „pictorul de imagini” (*képiro*) Schaeffer Béla Adalbert András Korzin locuiește în suburbia Fabric, iar mireasa în orașul interior.

rămas în Timișoara, unde, conform uzanțelor, a oferit publicului serviciile sale prin ziarul local. În ianuarie 1845 însă, pregătit deja de plecare, îi invita pe doritori la achiziționarea unor studii originale și copii realizate de el după artiști italieni (Correggio și Guido Reni)⁶⁶. A făcut o călătorie de studii și prin Transilvania⁶⁷, apoi pașii l-au purtat prin Pesta, Sankt Petersburg, Viena și în final la Düsseldorf. A realizat numeroase portrete, adevăratul succes însă l-a cunoscut cu tablourile sale pline de culoare și ciudate reflexe de lumini, reprezentând naturi moarte și compoziții florale foarte elaborate. Lucrările sale sunt la mare căutare și în zilele noastre la licitațiile internaționale. Nu se știe cu ce ocazie și unde a așternut pe pânză elegantul portret feminin, de mari dimensiuni, care ulterior a intrat în colecția Muzeului de Artă Timișoara. Nu este o creație originală: posibil să fi avut un model (un portret încă necunoscut?) de epocă după care a realizat (copiat) acest portret *biedermeier* care o reprezintă pe *Împărăteasa Carolina Augusta a Austriei*⁶⁸. Posibil ca datarea operei (apare înscris anul 1844!) să fi fost modificată, deoarece pictura este aproape identică cu portretul împărătesei executat de pictorul Frantz Schrotzberg în 1864(!). În perioada șederii sale în Banat, Schäffer a pictat în ulei pe pânză și un impresionant *Sfânt Rochus* pentru capela cu nume identic a comunei Dudeștii Noi⁶⁹.

Mult mai des apare în paginile publicațiilor locale numele pictorului **Ferenc Komlóssy**. Artistul, fiul unui ceasornicar timișorean, s-a născut în Cetate la 17 decembrie 1817⁷⁰, a urmat Academia de Artă vieneză⁷¹ și a devenit capul unei dinastii de pictori. A locuit vreme îndelungată la Timișoara, având un atelier de pictură frecventat de discipoli (el l-a inițiat și pe pictorul Adolf Humborg în tainele meseriei)⁷². Komlóssy a umblat prin întregul Banat de sud. Aflăm din știrile revistelor despre călătoria sa efectuată în pitoreasca zonă a Băilor Herculane, în urma căreia colecția sa de desene a fost publicată la Viena sub forma unui album litografiat, *Ansichten von Mehadia*, recomandat spre achiziționare și

publicului timișorean⁷³. Tot de aici obținem informația că artistul a pregătit o nouă expediție de-a lungul malurilor Dunării, probabil nerealizată din cauza evenimentelor tulburi de la începutul anului 1848, când a pierdut și casa din zona controlată de trupele sârbești. Și-a încercat norocul la Pesta, unde a condus o școală de pictură, desprinsă din institutul lui Jakab Marastoni. După diferendele cu acesta, a revenit la Timișoara (din 1854), unde a continuat să formeze în atelierul său talentele locale⁷⁴. A lucrat foarte mult, peisaje, portrete și pictură cu temă religioasă, a executat numeroase copii – în diferite tehnici. A stăpânit în egală măsură desenul și tehnica picturii în ulei pe diferite suporturi. În anul 1912 Muzeul din Timișoara a cumpărat un foarte bun portret miniatural bărbătesc (atribuit artistului ca operă originală), datat 1847⁷⁵. Mult mai târziu am reușit identificarea personajului, bancherul evreu *Móric Sztányi Ullmann* (1782–1847). Lucrarea însă – deși posedă unele elemente originale – pare să fie o copie micșorată, mai târzie, bine realizată, după portretul executat de Barabás Miklós în anul 1857 (!). Familia Sztányi Ullmann a fost coproprietara comunei Cruceni până în anul 1884 și protectoarea bisericii din sat. Posibil ca pictura, pe care cineva a marcat anul decesului modelului, nu cel al realizării, să fi ajuns la anticar de la vreun descendent sau o cunoștință a familiei⁷⁶. De-a lungul anilor și alte portrete, peisaje și compoziții religioase sau florale, pictate cu predilecție în ultima parte a vieții sale, au îmbogățit colecția muzeală; însă numeroase lucrări semnate de artist se află și în prezent în colecții particulare din Banat.

De numele lui Komlóssy se leagă și organizarea primelor expoziții de pictură în orașul Timișoara în anul 1864⁷⁷. Deși mai târziu a părăsit orașul natal stabilindu-se la Graz, mai apoi la Viena (unde a decedat în 1892), până la finele vieții a menținut legătura cu cunoștințele sale din Timișoara, interesându-se de viața culturală de aici.

Mult mai multe referințe conțin Registrele de botez și căsătorii, dar și publicațiile locale cu privire la un alt pictor timișorean, **Ludovicus Leopoldus Bersuder** (Timișoara, 1825–1895). Descendent

⁶⁶ *Temesvarer Wochenblatt*, 1845, nr. 2.

⁶⁷ Popică 2015, 23.

⁶⁸ *Portret de femeie*, ulei/pânză, 148 × 117,5 cm, dr. jos: “*fes. Schäffer Béla/1844*”, achiziție 1956, inv. PMT 1235.

⁶⁹ Röder 2002, 74, 120. Mulțumesc d-lui Claudiu Sergiu Călin pentru amabilitatea de a-mi transmite fotografia lucrării.

⁷⁰ Cetate, R. 11, f. 56.

⁷¹ Szögi 1994, 209. În Registrul Academiei Komlóssy figurează ca fiind de religie reformată.

⁷² Berkeszi 1909, 71.

⁷³ *Temesvarer Wochenblatt*, 1847, 29, *Aus der Kunstwelt*.

⁷⁴ În atelierul său a început studiile de desen, pe atunci foarte tânărul Adolf Humborg (1847–1921).

⁷⁵ *Portret de bărbat*, ulei/lemn, 26,2 × 20 cm, semnat ulterior cu majuscule Komlóssy F/1847, inv. PMT 145.

⁷⁶ În urma acestor date doresc să reconsider și să completez cele deja publicate în Miklósik 2003, 150 și Miklósik 2004, 30.

⁷⁷ *Temesvarer Zeitung*, 1864, nr. 180: *Der Temesvarer Kunstsalon*.

al unei familii deosebit de bogate de comercianți din Köln, stabilită în Cetate și ulterior înnobilită, foarte tânărul amator de pictură s-a remarcat printr-o pictură-document, redând *Parada* care a urmat sfințirii drapelului gărzii civile călare din Timișoara la 27 octombrie 1844⁷⁸. Evenimentul solemn s-a desfășurat în piața centrală, în fața Domului catolic; la el a participat toată suflarea orașului, în frunte cu oficialitățile militare, religioase și civile. Primarul J. N. Preyer a pomenit în *Monografia orașului* faptul că: „*Această sărbătoare s-a păstrat sub forma unei reușite prezentări în imagine, în comerțul de artă, spre fericita amintire a cetățenilor Timișoarei*”⁷⁹. Momentul a fost repede transpus în litografii, oferite spre cumpărare cetățenilor din oraș prin elogioasele reclame aferente. Pentru atragerea publicului, în perioada 1844–1845, mai mulți artiști ambulanți (pictori, daguerotipiști, opticienii) au copiat aceste reprezentări în „panoramele” lor și le-au proiectat alături de acele minunate imagini ale locurilor istorice cu care au delectat publicul din provincii. Unul dintre aceștia, **Opticus Heinrich**, a prezentat ca un bonus respectiva „dioramă” după expunerea celor 12 peisaje urbane, care puteau fi vizionate la hanul „La cei șapte prinți electori”⁸⁰. Luna următoare, a intrat în concurs și tipografia locală M. Uhrmann, apelând la patriotismul local al timișorenilor și oferindu-le, pentru doar 4 florini, litografia executată de firma Kaiser din Viena⁸¹. În anul 1847 încă se resimțea ecoul marelui eveniment, deoarece pictorul academic (de portrete, de transparente, dar și pictor-zugrav) **András Nüppnau** din Pesta, aflându-se în oraș, a reluat prezentarea tabloului în cadrul reprezentărilor sale panoramice⁸² pe aburi. Vibrația obținută prin proiectarea imaginilor pe aburii produși artificial a făcut să pară mai palpitantă „participarea” spectatorilor la aceste reprezentații.

Bersuder, deși a activat în domeniul comerțului cu articole de fier (la fel ca tatăl său, considerat nababul bănațean)⁸³, a urmat și cursurile de

artă ale Academiei din Viena⁸⁴. După absolvirea institutului s-a lansat în pictarea numeroaselor scene istorice de mari dimensiuni, unele expuse și la Viena. Despre o astfel de lucrare, păstrată de familie – *Persecutarea creștinilor în catacombele romane* – a relatat și revista *Banater Telegraph* în 1851, reproducând știrea măgulitoare apărută în *Wiener Allgemeine Zeitung*⁸⁵. Mai târziu a realizat o altă amplă pictură istorică, înfățișând momentul *Alegerii ca împărat a lui Rudolf de Habsburg în 1273*⁸⁶, cu multe personaje figură întreagă, dar și cu evidente stângăcii. Compoziția demonstrează ambiția autorului, care a redat mult mai bine peisajele orașului său natal și portretele decât scenele istorice complexe. A pictat mult, a rămas un împătimit al genului, a călătorit la marile expoziții universale pentru a admira noutățile din domeniul artei. La moartea sa au existat mai multe lucrări neterminate în atelierul său de pictură construit în inima Cetății Timișoara. Câteva dintre pânzele sale au intrat în colecția muzeului local, majoritatea prin donație de la autor, însă portretele sale plăcut colorate, proaspete au rămas în colecția familiei și a comanditarilor vremii.

În decembrie 1847 în rubrica știrilor locale ale săptămânalului german din Timișoara a fost semnalată între zidurile orașului prezența unui alt pictor peregrin⁸⁷: **Isidor Neugass** (Berlin, aprox. 1780–?, post 1847?) – un portretist german, format la Academia din Berlin, care a devenit cunoscut în urma realizării portretelor compozitorilor Ludwig van Beethoven și Joseph Haydn (în 1806). A lucrat câțiva ani la Viena, la Pesta, a călătorit prin Italia și Rusia, apoi, începând din 1841, câțiva ani a semnat din nou în capitala maghiară portretele sale elegante⁸⁸, în ulei pe pânză, executate pentru societatea selectă. În anul 1845 a sosit la Brașov, unde probabil a intenționat să se stabilească o vreme, în speranța obținerii unor comenzi însemnate⁸⁹. Totuși, la finele anului 1847 și-a oferit serviciile de portretist și pictor de scene istorice în Timișoara, lăudându-se cu calitatea sa de artist, membru al Academiei de Artă din Berlin. O parte din operele sale create pe teritoriul Transilvaniei a intrat în diferite colecții muzeale importante din țară

⁷⁸ *Parada*, ulei/pânză, 95 × 86 cm, nesemnată, nedată [1844], inv. PMT 769, donație a autorului. La baza acestei picturi a stat momentul solemn al preluării steagului de către comandantul Gărzii Cetățenești, colonelul Ludovicus Bersuder senior, tatăl artistului.

⁷⁹ Preyer 1995, 213.

⁸⁰ *Temesvarer Wochenblatt*, 1845, nr. 21.

⁸¹ *Temesvarer Wochenblatt*, 1845, nr. 24: „...ein gelungenes Werk an Tag zu legen, welches bei jedem pl. T. Herrn Bewohner's Temesvars in seiner Wohnung als Andenken prangen durfte.”

⁸² *Temesvarer Wochenblatt*, 1847, nr. 44.

⁸³ Registrele parohiale îl amintesc doar în calitatea sa de mercator și de nobilis.

⁸⁴ Petri 1992, col. 126–127.

⁸⁵ Berkeszi 1909, 82.

⁸⁶ *Alegerea lui Rudolf I ...*, ulei/pânză (rulată), 278 × 388 cm, inv. PMT 469, donat de autor în 1881.

⁸⁷ *Temesvarer Wochenblatt*, 1847, nr. 52.

⁸⁸ Ex. Portretul soției lui Szirmay Mihály, D-na (soția) baronului Prónay Simon, Portretul primatului József Kopácsy (aflat în colecția Muzeului Creștin din Esztergom).

⁸⁹ Popică 2015, 39–48, despre activitatea artistului la Brașov.

documentând activitatea artistului în această regiune. Până în prezent la Timișoara sau în zonă nu au fost descoperite lucrări provenite de la pictorul Neugass, a cărui urmă nu o mai regăsim după data publicării anunțului în decembrie 1847.

Numele lui **Imre Vizkelety** (Aradul Nou, 1819 – Pécs, 1895) apare în Registrul de căsătorii al orașului în toamna anului 1845⁹⁰, când s-a cununat cu domnișoara Albertina Reck. Atât el, cât și cei trei frați ai săi, au petrecut o bună parte din copilăria lor în orașul de pe Bega, unde părintele lor a lucrat în administrație. Încă de la o vârstă fragedă a fost atras de peisajele din zonă; conform *Autobiografiei* sale, pusă la dispoziția Societății Muzeale de Istorie și Arheologie⁹¹ (al cărei membru și donator a fost), a cutreierat regiunea și a executat în acuarelă peisaje înfățișând Valea Mureșului, Cetatea Șoimoș, Biserica de la Radna, Mehadia⁹² etc. Dorința sa de a urma Academia de Artă la Viena a fost un timp sprijinită financiar de sora tatălui. După terminarea primului an de studii⁹³, în 1841, a fost nevoit să abandoneze cariera de artist: tatăl său a decedat, iar el a trebuit să contribuie la susținerea familiei. Un timp a fost profesor de desen al fiilor baronului Nikolics, Feodor și Miloș, care tocmai se pregăteau pentru studii de artă la Viena. Apoi, a beneficiat de atenția binevoitorilor, care l-au recomandat în serviciul erarial. De la mijlocul secolului a rămas fidel carierei de funcționar (după o mică secvență de câteva luni, când a participat la Revoluția din 1848–1849, fiind încarcerat un timp în Cetatea Aradului⁹⁴), continuând să execute doar în timpul liber peisaje, portrete și picturi de altar. La începutul anilor '40 el a fost primul care a realizat un portret al prim-pretorului Zsigmond Ormós, colecționarul de mai târziu, cel care l-a invitat în casa sa de la Buziaș și cu care a avut lungi discuții pe teme de istoria artei. Deseori s-a alăturat grupului și mai tânărul său frate, **Béla Vizkelety** (Aradul Nou, 1825 – Pesta, 1864). Acesta a urmat studii de drept la Timișoara⁹⁵, dar s-a afirmat ca pictor la Pesta, fiind un deschizător de drumuri în studierea și redarea corectă a costumelor de epocă, dar și

un priceput desenator al scenelor istorico-romantice, multiplicat prin litografiile foarte populare în epocă.

Pentru o scurtă perioadă s-a aflat în Cetate și pictorul **Josephus Kletzer** (Komárom, 1824 – Retz, 1887), citat de Registre în august 1850 cu ocazia botezului⁹⁶ (mai apoi a decesului) fiicei sale, născută dintr-o legătură extraconjugală cu văduva unui măcelar. Documentele pomenesc calitatea de *pictor și typographus* al miniaturistului care în curând a îmbrățișat cariera de fotograf, părăsind orașul pentru mai promițătoarea Viena. Din același an, petrecut în Cetate, datează o miniatură semnată de artist⁹⁷, cu specificarea locului în care a fost făcută și o alta, din aceeași perioadă, fără menționarea acestui detaliu. Luând în considerare faptul că în 1853 Kletzer încă își făcea reclamă în revista locală, prezentându-se în dubla sa calitate, de pictor portretist și fotograf, cu atelierul situat în fața Castelului Huniade⁹⁸, e posibil ca și cea de-a doua miniatură să fi fost lucrată în oraș. Nu cunoaștem anul părăsirii orașului bănățean – prin anii '70 era deja un fotograf recunoscut cu atelierul stabil în Viena.

Cu ocazia căsătoriei sale, la 5 februarie 1855, un alt tânăr, **Julius Páva** (Timișoara, 1834 -?), descendent al unei vechi familii de patricieni ai orașului, este pomenit în Registre ca *Pictor et Photographus*⁹⁹. Până în prezent nu ne sunt cunoscute lucrările sale. Registrul Academiei de Artă dovedește însă trecerea sa prin instituția vieneză în anul 1850, la vârsta de 16 ani¹⁰⁰, iar reclama unui ziar local¹⁰¹ anunță dispoziția tânărului fotograf întors acasă de a executa pentru publicul doritor orice fel de tablou în ulei sau acuarelă, la prețuri modice.

Deținem mai puține informații legate de activitatea pictorilor scenografi. Majoritatea acestora au fost prezenți în viața artistică în dubla lor calitate, cea de actor și cea de pictor-scenograf. Până în 1836 a lucrat în domeniu **Joannes Nesselthaler** (Szeged, 1802 – Timișoara, 1836)¹⁰², fiul renumitului *pictor scenicus et mechanicus* Ignatius; referitor la munca depusă de el nu ni s-au transmis multe informații. Un alt artist legat de activitatea teatrală

⁹⁰ Cetate, R. 9, f. 21: s-a menționat calitatea sa de administrator erarial regal (*királyi kincstári ispán*).

⁹¹ Vizkelety 1889, 82–87.

⁹² În anul 1927 *Călușza Pinacotecei Muzeului Bănățean din Timișoara* încă semnală prezența miniaturilor *Băile Herculane în 1845* și *Honvezi din Arad în 1848*, alături de picturile în ulei ale artistului.

⁹³ Szögi 1994, 212.

⁹⁴ Desenele sale, reprezentând revoluționarii prizonieri în Cetate, au fost larg difuzate de presa vremii. Unele dintre acestea se păstrează în colecția Muzeului arădean.

⁹⁵ Bugarski 2008, 432, 438, 560, 561.

⁹⁶ Cetate, R. 14, f. 44 verso și R. 12, f. 184.

⁹⁷ *Portretul locotenentului major Johann Csorús* din regimentul de infanterie 39 (care în acel an staționa în oraș). Micuța lucrare, executată cu pricepere în guașă pe fildeș, s-a perindat prin mai multe licitații de artă.

⁹⁸ *Temesvarer Zeitung*, 1853, nr. 300. Informație amabilă primită de la dl. Oliviu Gaidoș.

⁹⁹ Cetate, R. 9, f. 270.

¹⁰⁰ Szögi-Kiss 2003, 241.

¹⁰¹ *Temesvarer Zeitung*, 1854, nr. 252.

¹⁰² Cetate, R. 9, f. 156 (la cununia sa) și R. 12, f. 6 (la decesul său specificat: „*pictor natu Szegediensis*”).

a fost și **Oswaldus Welsz/Velsz** (Buda, 1805/1806 – Timișoara, 1843), care și-a întemeiat o familie în orașul de pe Bega. Nici în legătură cu el nu deținem alte informații decât cele oferite de Registre¹⁰³. Săptămânalul local face cunoscut faptul că în 1856 locuiește la hanul „Șapte prinți electori” pictorul și actorul de scenă **Carolus Slavik**¹⁰⁴. Prezența sa în oraș a fost atestată în toamna anului 1857 și de Registrul de botez¹⁰⁵. Nu este prima sa apariție în Cetate, în 1820 acest impresar „de Arad” a concurat la Timișoara, fără succes, pentru obținerea unui contract¹⁰⁶. În 1831 a fost semnalat la Cernăuți, venind cu trupa sa din Tarnopol, Ucraina¹⁰⁷.

Începând din a doua parte a secolului al XVIII-lea, postul respectabil de profesor la școala de desen a orașului, frecventată (obligatoriu) de ucenici și calfe și de cei care visau să urmeze studii de artă, a fost ocupat de o serie de pedagogi. Numele acestor respectabili *graphidis magister*-i însă în foarte rare cazuri poate fi asociat cu vreo creație artistică, născută din munca lor. Majoritatea lor s-a străduit să fie buni și exigenți pedagogi, pregătind generațiile tinere pentru viitor. Profesorul Franciscus Antonius Schapka a declarat profesia de *pictor* în momentul admiterii sale în rândul cetățenilor orașului, însă cu excepția unui portret de față (doar atribuit lui!) nu cunoaștem alte opere care să fi rezultat din activitatea sa de artist. Este însă adevărat că și-a trimis unul dintre fii la studii academice la Viena¹⁰⁸, poate ca o continuare a tradițiilor familiale. Aceste studii, precum și bunul renume al părintelui, i-au permis tânărului **Franz Schapka** (Timișoara, 1788–?) să ocupe atât de râvnitul post de profesor de desen la Școala Normală din oraș în primăvara anului 1826. Postul rămăsese vacant în urma decesului pictorului și profesorului **Johann Schütz** (1779–1825), sosit de la Viena și stabilit în Cetate. În urma unor neînțelegeri iscate între Schapka junior și Magistrat, după nici patru ani, tânărul a părăsit orașul, oferind posibilitatea anunțării din nou a unor concursuri pentru ocuparea postului.

Locul vacant a fost preluat din nou (în 1825 a mai predat temporar aici) de **Joseph Krämer**

(Viena, 1797¹⁰⁹ – Timișoara, 1841), pictor de scene istorice și de peisaje. La început el a fost suplinitor, însă – urmând calea legală – înarmat și cu recomandarea Consiliului Orașenesc, a ieșit victorios din grupul celor care au ținut la poziția de profesor „regal de desen orașenesc”. Documentele și mapa cu desene trimise la Buda, aprobate de Locumtenența Regală, au ajuns în oraș abia în august 1830, faptic însă el a început predarea în toamna anului 1829¹¹⁰. Pentru un deceniu grija ocupării postului nu mai apăsa umerii Consiliul Orașenesc. Krämer, cunoscut în mediul timișorean (unde suplinise un an la Școala Normală după decesul lui Schütz), a predat un timp și la gimnaziul din Oravița. Bănuim că el a fost acel „profesor german de gimnaziu” de la care a luat ore – în mare secret – și tânărul ucenic Dimitrie Turcu¹¹¹ (Oravița, 1810–1883) și care l-a îndemnat pe acesta să-și continue studiile de artă. Nu știm la cererea cui (probabil la începerea unui nou volum, în anul 1836) a ajuns pictorul să execute un peisaj simbolic pe foaia de titlu a Registrului de decese a Parohiei romano-catolice din Cetate¹¹². Un alt peisaj – romantic, descriptiv, plin de farmec, compus dintr-un șir de scene de gen pastorale cu personaje în costum popular românesc – semnat de Krämer, a intrat în colecția Muzeului de Artă Timișoara¹¹³.

În iulie 1841, tocmai în perioada examenelor, profesorul Krämer, în vârstă de 44 ani, a fost lovit de apoplexie și s-a stins din viață¹¹⁴. Prin recomandarea preotului Grossek a fost adus la catedră, ca suplinitor, un profesor de desen tot din Oravița, **Frank Mayer/Mager**¹¹⁵. Magistratul a trebuit să parcurgă din nou lunga cale legală: oferta orașului, publicarea postului vacant de profesor de desen (s-a făcut în revista *Pesti Hirnök*), examinarea candidaților, trimiterea în capitală a actelor la k.u. *Landes*

¹⁰⁹ Thieme-Becker 1927, 420 menționează greșit data nașterii: 1793.

¹¹⁰ Hetzel 1873, 196–197.

¹¹¹ Frunzetti 1991, 91.

¹¹² Frumos executat, în laviu: o poartă gotică, deasupra căreia planează blând îngerul Morții, jos un schelet cu coasă conduce de mână un bărbat în haine lungi spre cimitir. În dreapta: *Krämer*. Central cu litere mari: „*Ecclesia Parochialis [!]/Temesvar arcensis/ab Anno MDCCCVI*”. Cetate, R. 12, foaie de titlu.

¹¹³ *Peisaj cu figuri*, ulei/pânză, 87 × 113,5 cm, dr. jos: „*Jos. Krämer pinx.*”, nedatat, nr. inv. PMT 323.

¹¹⁴ Cetate, R. 12, f. 55 verso.

¹¹⁵ În câteva documente figurează cu numele de Franz Mager (din Oravița). În 1839 s-a înscris și el la examenul pentru ocuparea postului de la Școala de Desen de la Buda, dar s-a retras. Probabil este unul și același cu Mager Frank din Oravița, care în 1832 a studiat pictura istorică la Academia de Arte Frumoase din Viena. Vezi Szögi 1994, 206.

¹⁰³ Cetate, R. 12, f. 74 (decesul fetei sale) și R. 12, f. 81 (moartea lui Velsz: „*37 ann[orum] Theatri pictor, Buda oriunde*”).

¹⁰⁴ *Temesvarer Zeitung*, 1856, nr. 163.

¹⁰⁵ Cetate, R. 14, f. 94. A botezat copilul profesorului de anatomie Elias Hahn, din Buda, aflat aici în trecere.

¹⁰⁶ Ivan 2006, 51.

¹⁰⁷ Niculică 2005, 66.

¹⁰⁸ Szögi 1994, 196: „*Schabatka Johann, Art Landschaft, 1804, 1807, 1812, aus Klausenburg*” (locul nașterii indicat greșit).

Ober Bau Direction, la comisia de specialitate a Locumtenenței Regale și... așteptarea aprobării.

Alături de Frank Mayer/Mager și-a anunțat intenția de a participa la concurs și un profesor de desen, sculptor din Pesta, **Henrik Ágost Dunaiszky** (Pesta, 1812 – Timișoara, 1875). El a început să studieze cu tatăl său, cunoscutul sculptor Dunaiszky Lőrinc, apoi s-a înscris la Academia de Artă din München¹¹⁶. Moartea părintelui său a pus capăt studiilor academice. A predat în orașul natal, unde a realizat câteva sculpturi, a încercat să obțină un post de profesor la Școala de desen de la Buda¹¹⁷, apoi la cea din Timișoara. Consiliul orașului bănățean a optat pentru el deoarece avea o bună calificare pentru postul didactic, era sculptor și poleitor, stăpâna limbile germană, maghiară, slavă¹¹⁸ și latină, a prezentat impecabil planșele cerute, necesare predării în cadrul orelor, a anexat și câteva din creațiile proprii pentru a convinge comisia de aptitudinile sale. Despre unele metode de predare în școală – copierea unor planșe concepute de profesori – stau mărturie și cele șase desene în creion, reprezentând compoziții florale „baroce”, executate (după modelele profesorului) de elevii mai talentați ai lui Henrik Dunaiszky. Planșele de 32 × 40 cm, provenite din perioada anilor 1854–1857, adnotate de pedagog, au fost achiziționate în 1911 de custodele muzeului timișorean, Berkeszi.

Au apărut câteva articole în presă, referitor la expozițiile elevilor, organizate anual de profesorul lor la terminarea anului școlar. Cea mai importantă manifestare de acest gen pare-se că ar fi avut loc în vara anului 1847, când, la festivitatea de premiere au participat și membrii Consiliului Orășenesc, precum și episcopul de Cenad, Lonovics József (1793–1867), foarte interesat de dezvoltarea învățământului. Legătura lui Dunaiszky cu episcopul este documentată și de o însărcinare primită de la înaltul prelat, tot în 1847, când, la insistențele Consiliului Orășenesc s-a hotărât mutarea grupului statuar al Sfintei Marii, ridicat în 1753 în piața din fața Primăriei. Lonovics a apelat la cunoștințele de sculptor ale profesorului Dunaiszky, cerând să întocmească lista cheltuielilor estimate. Documentele pregătite au fost semnate atât de

königlicher Zeichenmeister und Bildhauer însărcinat cu calculele, cât și de evaluatorul de construcții, Franz Mayer. Costurile au fost calculate conștiincios, urmărind toate detaliile. „*Toate lucrările de renovare, de decorare, de pictare și de modificare a soclurilor, poleirea textului de pe tăblița cu inscripție precum și crearea zonei pietruite în jurul sculpturii ar costa în total 1262 forinți și 41 creițari*”, după care „*sculptura ar părea că este nouă*”. Deoarece felinarele plasate pe cele trei laturi ale grupului statuar, susținute de figurile unor îngerași sculptați în piatră, lipseau deja, Dunaiszky s-a oferit să le sculpteze din nou pentru câte 100 de forinți¹¹⁹. Mutarea însă nu s-a efectuat decât în 1852, în grabă, fără consultarea documentației deja pregătite, sub supravegherea unui arhitect militar. Henrik Dunaiszky a rămas profesor de desen la Școala Normală din Cetate, apoi din 1870 a predat desenul ca mirean în cadrul Liceului Superior Piarist din oraș. S-a mutat în suburbia Fabric, mai aproape de malul râului Bega, unde în zona cioplitorilor de piatră (trecută pe hartă cu numele de *Köfaragó sor/Steinmetz Zeile* – azi str. Fr. Chopin) a executat mici lucrări, neidentificate, pentru comanditarii mai modești¹²⁰. În Registre ultima referire la el consemnează decesul lui în decembrie 1875¹²¹.

Față de finele secolului al XVIII-lea, în decursul secolului următor întâlnim foarte puțini sculptori în Cetate. Oare s-a redus oferta în acest domeniu? Oricum, foarte puținele comenzi (statui, monumente funerare, fântâni „țâșnitoare” etc.) nu au fost caracteristice orașului, în majoritatea cazurilor ele fiind destinate castelelor și parcurilor de pe moșiile noilor stăpâni ai pământurilor din întregul Banat. Lexicoanele de artă îl pomenesc pe **Michael Kopf** din Apatin¹²², care, după terminarea studiilor de sculptură, prin 1843 s-ar fi așezat în oraș și ar fi lucrat sculpturi decorative și cu temă religioasă pentru biserici. În anul 1852, mai apoi în 1853 și în 1855, prin Cetate a fost semnalat un cioplitor (*lapicida*), **Mathias Schilbeck** (*Posonium/Bratislava*, 1814 – Timișoara, 1855), care însă a locuit în suburbia Iosefin. De altfel, în decursul secolului al XIX-lea marea majoritate a constructorilor, zidarilor, dulgherilor și cioplitorilor de piatră și-a stabilit domiciliul în acest cartier

¹¹⁶ Somogyi 1912, nr. 5, 178.

¹¹⁷ Cifka 1972, 243, 245, 248.

¹¹⁸ Acest lucru s-a specificat în Protocolul întocmit cu ocazia examenului din 1839 la Buda: „*26 Jahre alt, er spricht deutsch, ungarisch, slavisch und lateinisch*”. Cifka 1972, 248–249. Sub expresia de limba „slavă” probabil trebuie înțeleasă limba slovacă, tatăl său fiind originar dintr-o familie de tâmplari din localitatea Libetbánya din nordul Ungariei (azi L'ubietová, în Slovacia).

¹¹⁹ Tóth 1913, 51–72.

¹²⁰ Unul dintre fiii săi, Antal, a urmat profesia de sculptor a tatălui. A devenit sculptor de fațade; în 1891, cu ocazia Expoziției Industrial-Agrare de la Timișoara a obținut un premiu pentru lucrările sale.

¹²¹ Cetate, Parohia luterană-reformată, R. 5, f. 59. Vezi și *Temesvarer Zeitung* din 21 decembrie 1875.

¹²² Éber 1935, 581; Szögi 1994, 208; Petri 1992, col. 989.

mai modest, unde pricepuții meseriilor amintite își puteau ridica casele fără îngrădirile impuse în Cetate. Schilbeck, mai degrabă un meseriaș decât artist, a fost victima unui accident care s-a produs la locul de muncă, de unde, conform Registrului, a și fost condus la cimitir¹²³. Mai numeroși au fost „sculptorii” decoratori. Stucatorii, veniți în special din nordul Italiei, au prestat munca în general în afara breslelor, implicându-i deseori și pe membrii familiilor lor în aceste operații. La sfârșitul secolului al XIX-lea, atât în suburbia Iosefin, cât și în orașul Lugoj, pot fi reperate câteva familii de italieni, „turnători de modele de ghips” (dar și noi generații de cioplitori de piatră). În 1815 s-a notat în Registrul din Cetate decesul stucatorului **Antonius Crisanti** (*Sculptor ex Gypso*), de 50 de ani, care a migrat pe aceste meleaguri din Milano¹²⁴. În 1833 un alt italian, **Nicolaus Marbeta**, de 38 de ani și-a găsit sfârșitul în Timișoara. Cei care i-au declarat decesul au afirmat pentru Registru că a fost originar din Lutka, Italia și că a fost lucrător (poate vânzător?) de figuri din gips¹²⁵.

În urma cererii au apărut și primii comercianți de bunuri de valoare. Deja prin 1830 s-a consemnat decesul unui vânzător de tablouri (un *iconium distractor*) în oraș: în cimitirul comunal a fost înmormântat **Cristophorus Hoffer**, de 35 de ani, din Trident, Tirol¹²⁶. După patru ani, o altă notă trecută în Registru ne indică prezența în Cetate a unui comerciant de vase antice: ginerele defunctului profesor de desen Josephus Fino, **Caetan Gaszner**, proprietar al imobilului nr. 37 din Cetate, și-a pierdut fica. Documentul îl numește cetățean, comerciant cu vase antice făcute din materiale prețioase¹²⁷.

Din 1833 avem informații despre stabilirea unui gravor în oraș. **Georgius Hertzog**, de 47 de ani, s-a cununat aici¹²⁸, avându-l ca naș de cununie pe unul dintre cunoscuții meșteri argintari ai Cetății, pe **Franciscus Klama**. Deși nu ne sunt cunoscute piesele lucrate de nicare dintre cei doi meșteri (pomeniți și în alte documente ale vremii), e posibil ca ei să fi găsit comenzi pentru bijuterii, vase ornamentale, teci de săbii, vase liturgice, legături (ferecături) de carte, medalii sau sigilii de tot felul,

atât de des utilizate în viața de zi cu zi sau achiziționate pentru ocazii speciale de locuitorii înstăriți ai orașului. Numărul meșterilor aurari și argintari a fost relativ mare atât la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cât și la începutul celui următor. În 1858 a fost amintit la Timișoara un alt gravor, austriacul **Felix Treberer de Treberspurg**, un văduv de 38 de ani din Hainfeld, Austria, care și-a găsit aici sfârșitul¹²⁹. Nu deținem date referitoare la activitatea lui și nici la locul în care ar fi avut atelierul. Posibil să fi lucrat mai mulți gravori în Timișoara¹³⁰, ei deserving și regiunea din jurul orașului, dar operele lor – deseori supuse unor modificări ulterioare – cu greu pot fi descoperite sau identificate, în ciuda mărcilor aplicate pe ele în momentul finalizării lor. În schimb, s-au păstrat câteva vase liturgice și sigilii de breaslă, care poartă inițialele unor meșteri (gravori sau bijutieri, lucrători în aur sau argint) rămași necunoscuți până în zilele noastre.

Probabil după anul 1838 s-a stabilit în Cetate, venind de la Arad, acel gravor care a devenit unul dintre cei mai apreciați meșteri ai orașului: **Michael Schwefelberg** (Lemberg, 1810¹³¹ – Timișoara, 1880). În 1846 a executat un sigiliu pentru Societatea muzicală *Temeswarer Musikverein*, înființată cu un an mai devreme, dar a gravat și numeroase sigilii de breaslă. După decesul lui, văduva Schwefelberg a donat muzeului timișorean o colecție de 157 sigilii¹³², o parte din rodul muncii gravorului. În anul 1862, de ziua lui, comitele Ormós Zsigmond a primit în dar (din partea funcționarilor și a Consiliului comitatului) un sigiliu lucrat în argint cu reprezentarea blazonului său familial. Fusesse o comandă lansată meșterului local¹³³, Michael Schwefelberg. În 1872, același gravor a executat primul sigiliu al Societății Muzeale¹³⁴, al cărei membru a fost și el.

Posibilitățile materiale, dar și apetitul pentru anumite produse de artă ale unor locuitori din Timișoara pot fi deduse din reclamele care au inundat paginile suplimentelor revistelor locale și care au oferit spre achiziție picturi, litografii (din import sau mai târziu producții locale), mobilă elegantă, ceasuri¹³⁵, arme valoroase, vase de por-

¹²³ Cetate, R. 12, f. 224 verso: *ex domo armamentaria, inopinatae mortis improvisus...*

¹²⁴ Cetate, R. 10, f. 103 verso.

¹²⁵ Cetate, R. 10, f. 222: „*Nicolaus Marbeta figurarum ex Gypso Manipulans, Lutka ex Italia, 38 Annorum*”.

¹²⁶ Cetate, R. 10, f. 20 verso.

¹²⁷ Cetate, R. 10, f. 227: „*Caetan Gaszner civis membrique Selecta communitatis et Murrchinorum vasorum mercator*”.

¹²⁸ Cetate, R. 9, f. 165: „*Georgius Hertzog Sculptor vulgo gravirer*”.

¹²⁹ Cetate, R. 12, f. 259.

¹³⁰ Preyer 1995, 251, în anul 1853 amintește un gravor, 12 lucrători în aur și argint, două ateliere de aurit.

¹³¹ Petri 1992, col. 1793, folosind datele lui Milleker, menționează greșit anul nașterii în 1804.

¹³² Milleker 1930, 82.

¹³³ DJTANR, fond 131 *Ormós Sigismund*, dos. 13 (Note autobiografice, 1871–1873), f. 15: „*egy helyben lakó metsző készítő*”.

¹³⁴ Kakucs 2010, 482–483, 487.

¹³⁵ Preyer 1995, 251, are cunoștință de 6 ceasornicari.

țelan sau chiar bijuterii. Pe la mijlocul anilor '40 industriașul local, Johann Schlichting, a fost prezent continuu în săptămânalul german făcând reclamă la porțelanurile aduse în magazinul său. La începutul anilor '60 întâlnim un comerciant de bijuterii, sosit de la Buda, *Joannes Georgius Lavner* (*negotiator gemmarius*)¹³⁶, care a preluat afacerea tatălui său, continuând negoțul cu pietre prețioase în acest ținut.

Noile cercetări din domeniu probabil că vor mai îmbogăți peisajul artistic atât de divers din Timișoara primei jumătăți a secolului al XIX-lea. În cele prezentate mai sus nu sunt citați toți artiștii care au locuit sau au trecut temporar prin centrul sau suburbiile orașului, precum nici cei consemnați în documentele Bisericii ortodoxe (decât în rare cazuri). Pe lângă toți aceștia au mai pășit prin porțile Cetății și foarte mulți alți artiști, acei „anonimi” (mai corect: neidentificați) de la care un număr însemnat de lucrări a ajuns în diferite colecții publice sau particulare.

Documentele consultate indică uneori apartenența sculptorilor și a pictorilor la bresle. În alte dați însă, spre mijlocul secolului, această „obligativitate” lipsește și nici nu pare să fi fost reclamată. Nu toți cei care au fost calificați „pictori” sau „sculptori” în documente pot fi incluși ușor în rândul artiștilor creatori. Unii, dotați mai degrabă cu pricepere decât cu talent, s-au situat la limita dintre meșteri și artiști amatori, imitând sau reproducând stângaci cele deprinse prin atelierele unor artiști calificați. Chiar dacă se mai poate urmări o anumită păstrare a tradiției, o respectare a unor clișee/canoane vechi, se manifestă din ce în ce mai mult libertatea artistică. Siguranța pe care creatorii au dobândit-o în urma studiilor academice le-a asigurat independența, dar le-a oferit și o bună recomandare către comanditari¹³⁷. Acești artiști, prin creațiile lor, au contribuit din plin la satisfacerea cererilor (din ce în ce mai numeroase și mai exigente) sosite din partea comanditarilor proveniți din diferitele pături sociale. Totodată, ei și-au adus aportul la cultivarea simțului artistic în regiune, iar prin peregrinările lor au facilitat unele legături, atât cu centrele culturale apusene, cât și cu regiunile

învecinate. Pentru toate aceste motive nu putem subscrie părerilor acelor istorici care mai cred că în această perioadă nu a existat o prezență artistică vie și continuă în Cetatea Timișoarei.

BIBLIOGRAFIE

- Berkeszi 1909
Berkeszi István, *Temesvári művészek*, Temesvár (1909)
- Bugarski-Stepanov 2010
Stevan Bugarski, Ljubomir Stepanov, *Bisericile și mănăstirile sârbilor din România*, Timișoara (2010)
- Bugarski 2008
Stevan Bugarski, *Lyceum Temesvariense*, Timișoara (2008)
- Călăuza 1927
Călăuza Pinacotecei Muzeului Bănățean din Timișoara, elaborată de Direcțiunea Muzeului, Timișoara (1927)
- Cifka 1972
Cifka Péterné, Adatok Hofbauer János működéséhez valamint a Budai Rajziskola történetéhez. *Tanulmányok Budapest múltjából* 1, Budapest (1972), 239–250.
- Costescu 1979
Eleonora Costescu, Steaguri de breaslă pictate în Banat în veacurile XVIII-XIX. *Ziridava*, XI, Muzeul Județean Arad (1979), 817–822.
- Éber 1935
Éber László (szerk.), *Művészeti lexikon*, I-II, ed. II, Budapest (1935)
- Frunzetti 1991
Ion Frunzetti, Arta românească în secolul XIX. *Pictura românească în Banat în secolul XIX*, București (1991), 89–145
- Hetzel 1873
S. M. Hetzel, *Geschichte und Statistik des Volksschulwesens der kön. freistadt Temesvár. Ein Beitrag zur Geschichte des vaterländischen Schulwesens*, Budapest (1873)
- Ivan 2006
Nicolae Ivan, *Istoria a două secole de teatru liric la Timișoara. Studiu monografic*, Timișoara (2006)
- Jajczay 1941
Jajczay János, Pest-budai figurák a múlt század harmincas éveiből. Max Felix Paur rajzai a Fővárosi Könyvtárban. *Tanulmányok*, kiadja a Fővárosi Könyvtár Budapest XVI, Budapest (1941)
- Kakucs 2010
Kakucs Lajos, Temesvár városának régi pecsétjei. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Historica*, 13, Szeged (2010), 459–487.

¹³⁶ Cetate, R. 15, f. 14 verso.

¹³⁷ Din această cauză, foarte mulți au ținut să demonstreze pregătirea lor „superioară” prin adăugarea la nume a termenului de „artist academic”.

Adresez mulțumiri d-lui arhitect Mihai Botescu pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție fotografiile lucrărilor lui Szikora, d-lui Walter Konschitzky pentru fotografia de la Dudeștii Noi și d-nei Margaretta Tasi pentru traducerea rezumatului în limba engleză.

- Kakucs 2014
Kakucs Lajos, Gärzile civice și societățile de tir din Banat între anii 1717–1919, *AnB*, SN, Arheologie-Istorie, XXII (2014), 339–382
- Klein 2005
Konrad Klein, Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 28 (99), Heft 1, Mörlenbach (2005), 22–39
- Lajta 1955
Lajta Edit, *Brocky Károly (1807–1855)*, Budapest (1955)
- Marković 2015
Miodrag Marković, *Od Temišvara do Havaja. Pavel Petrović – zaboravljeni srpski slikar*, Beograd (2015)
- Miklósik 2003
Miklósik Ilona, Bánsági művészek biedermeier portréi. Melegh Gábor és Komlóssy Ferenc képei a temesvári Bánsági Múzeum gyűjteményében. *Művészeti Értesítő LII* (2003), 1–2 sz., Akadémiai kiadó, Budapest, 145–152
- Miklósik 2004
Elena Miklósik, *Interferențe culturale în pictura Banatului, secolul al XIX-lea*, Timișoara (2004)
- Milleker 1930
Milleker Felix, *Kulturgeschichte der Deutschen im Banat. 1716–1918*, Vrșac (1930)
- Niculică 2005
Alis Niculică, Teatrul german din Cernăuți (1803–1923). *Codrul Cosminului*, nr. 11 (2005), 65–73
- Nomenclator*
Nomenclatorul timișorenilor din perioada 1718–1832 (Catastrum Civium), manuscris, col. Istorie, Muzeul Național al Banatului
- Pelle 2003
Pelle Ferenc, *A 150 éves Kevermes község története*, Gyula, reeditare (2003)
- Petri 1992
Peter Anton Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein (1992)
- Popică 2008
Radu Popică, *Artiști brașoveni uitați. 1700–1950. Catalog*, Brașov (2008)
- Popică 2015
Radu Popică, Activitatea pictorului Isidor Neugass la Brașov (1845–1847). *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium* 60 (LX), (2015), 39–48
- Preyer 1995
Johann N. Preyer, *Monographie der königlichen freistadt Temesvár – Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Timișoara (1995)
- Reizner 1899–1900
Reizner János, *Szeged története*, 1–4, Szeged (1899–1900)
- Röder 2002
Annemarie Röder (Hrsg.), *Dan hier ist beser zu leben als in dem Schwaben Land/Pentru că aici este mai bine de trăit decât în Țara Șvabilor*, catalog de expoziție bilingv, Stuttgart (2002)
- Somogyi 1912
Somogyi Miklós, Magyarok a Münchener Képzőművészeti Akadémián 1824–1890. *Művészet*, 5, Budapest (1912)
- Szelesi 1972–1973
Szelesi Zoltán, Művek és mesterek a régi Szegeden. *Szeged képzőművészete. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, (1972–1973), 9–36
- Szögi 1994
Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén, I. 1790–1850*, Budapest-Szeged (1994)
- Szögi-Kiss 2003
Szögi László, Kiss József Mihály, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1849–1867*, Budapest (2003)
- Thieme-Becker 1927
Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis in die Gegenwart*, XXI, Leipzig (1927)
- Tóth 1913
Tóth Ferenc, A temesvár-belvárosi Mária-szobor története, Gozdu Elek előszavával. *TRÉT*, SN, XXIX (1913), III-IV, 51–72
- TRÉT*
Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvárott), Timișoara
- Уметничко 1991
Уметничко благо срба у Румунију/The Artistic Treasure of Serbs in Romania, catalog, Belgrade-Novi Sad (1991)
- Vizkelety 1889
Vizkelety Vizkelety Imre életírása, *TRÉT*, SN, V (1889), II-III, 82–87.
- Vártaciu-Medelet 2015
Rodica Vártaciu-Medelet, *Valori de artă barocă în Banat. Un peisaj cultural european*, Timișoara (2015)
- Zádor-Genthon 1966
Zádor Anna, Genthon István (szerk.), *Művészeti lexikon*, II. F-K, Budapest (1966)

1. Szikora Döme, Eruptia Vezuviului, pictură în ulei pe perete (1832) / The eruption of Mount Vesuvius

2. Szikora Döme, Atacul lui Zrínyi Miklós asupra turcilor la Szigetvár, pictură în ulei pe perete (1832) / Miklós Zrínyi's attack against the turks at Szigetvár

3. Brocky Károly, Portretul Barbarei Weldin, ulei pe pânză (1833) / The portrait of Barbara Weldin

4. Brocky Károly, Portretul lui Franz Weldin, ulei pe pânză (1833) / The portrait of Franz Weldin

5. A. Fialla, *Portul Buccari* (1845),
acuarelă/hârtie / Buccari harbor

6. A. Fialla, *Confluența râului Sava cu Dunărea la Belgrad* (1845), acuarelă/hârtie / The discharging
of Sava river into the Danube at Belgrad

7. Joseph Krämer, *Peisaj cu figuri*, ulei pe pânză
(cca. 1840) / Landscape with figures

8. Joseph Krämer, *Detaliu* / Detail

9. Konstantin Daniel, *Copil cu câțel în brațe*, ulei pe pânză (1840) / *Child with a dog in his arms*

10. Schöffler Béla, *Portretul împărătesei Carolina Augusta*, ulei/pânză (1844?) / *Empress Carolina Augusta of Austria*

11. Schöffler Béla, *Sfântul Rochus*, ulei/pânză (după 1844) / *Saint Roch*